

HAC İBADETI

Doç. Dr. İsmail Karagöz
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Yüce Yaraticı, insanları ibadetlerle sorumlu tutmuş (Zâriyât, 56), onların nasıl ibadet edeceklerini de peygamberleri vasıtasıyla bildirmiştir. Bu sebeple olmalı ki, kendi sıfatlarından biri olan "hâdî" (rehber, kılavuz, doğru yolu gösterme) sıfatını peygamberlerine de vermiş ve her topluma bir hâdî / rehber göndermiştir (Ra'd, 7). Son rehber Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Hz. Muhammed (s.a.s.), ilk peygamber Hz. Adem (a.s.)'den itibaren devam eden Hak din İslâm'ı en mükemmel şekliyle insanlara tebliğ etmiş (Mâide, 3) ve onlara ibadetlerin nasıl ifa edileceğini uygulayarak göstermiştir (Bakara, 152, 238).

İbrahim ve İsmail (a.s.), Kâbe'yi yaptıkları zaman Allah'a niyazda bulunmuşlar, hac menasikini nasıl yapacaklarını bildirmesini istemişlerdi. Allah (c.c) da onlara vahiy meleği ile hac ibadetinin nasıl yapılacağını bildirmişti (Bakara, 127-128). Dolayısıyla evrensel bir ibadet olan hac ibadeti (bk. DiA, XIV, 382-386), Hicaz bölgesinde biliniyor ve uygulanıyordu, ancak aslından sapmalar ve bozulmalar olmuştu. Yüce Allah, hac ibadeti ile ilgili birçok ayet indirmiş (meselâ bk. Bakara, 158, 186, 196-203; Âl-i İmrân, 9697; Hac, 25-30, 33-37), bu ayetlerde haccin kimlere farz olduğunu, bir kısım menasikin nasıl uygulanacağını ve hacda hangi davranışların yapılmayacağını bildirmiş, Peygamberimiz (s.a.s.) de hicretin 10. yılında yaptığı hac ile bu ibadetin uygulamasını ümmetine bizzat göstermiş ve öğretmiştir (bk. Ebû Dâvûd, Menâsik, 57-67, II, 455-482).

Sözlükte "gitmek, yönelmek ve ziyaret etmek" anlamlarına gelen, İslâm'ın beş temel esasından biri olan (Buhârî, İman, 1, I, 8) ve ömürde bir defa yapılması gereken (Müslim, Hac, 412, I, 975) hac; bedensel ve ekonomik yönden imkanı olan ve ergenlik çağına gelmiş özgür her Müslümanın belirli bir zaman içinde Kâbe, Arafat, Müzdelife ve Mina'da belirli menasiki yerine getirmek suretiyle yapılan bir ibadettir. Şu ayet; hac ibadetinin evrenselliğini, haccin kimlere farz olduğunu ve haccin dindeki yerini açıkça bildirmektedir:

"Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, Mekke'de âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir. Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrahim vardır. Oraya kim girse güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir" (Âl-i İmrân, 96-97).

Müslümanların, hacca gitme imkânı elde ettikleri yıl hacca gitmeleri, bu görevi sonraki yıllara ertelememeleri en isabetli olan davranıştır. Çünkü çeşitli sebeplerle bu imkânlarını kaybedebilirler ve hac yapmadıkları için sorumlu olurlar. Şu hadis bu gerçeği açıkça beyan etmektedir:

"Hac yapmak isteyen kimse acele etsin. Çünkü hasta olabilir, (servetini, parasını) yitirebilir ve ihtiyacı ortaya çıkabilir" (İbn Mâce, Menâsik, 1. II, 962).

"Niyet" ve "telbiye" (ihram) ile başlanan hac ibadeti, belirli aylarda yapılır. Bu aylarda daha önce helâl olan bazı davranışlar ihrama girmekle yasak olur. Müslüman, ihramlı olduğu sürece

diline, eline ve diğer uzuvlarına sahip çıkar, Allah ve Peygamberin yasak ettiği söz, fiil ve davranışlardan uzak durur, zikir, dua ve tövbe ile kalbini bütünüyle Allah'a açar, böylece dindarlığın (takva) doruk noktasına ulaşmaya çalışır. Hem ihram ile başlayan geçici yasaklara hem de sürekli olan yasaklara uyar. Bu sayede nefsinin süflî arzularına, şeytanın düşmanlığına ve bozguncu insanların kötülük ve günah telkinlerine karşı koyma bilincini kazanır, tövbe ile günahlarından arınır, dua ve ibadetlerle imanını besler ve yurduna en güzel ahlâk sahibi olarak döner. İşte yazımızda bütün bu hususlara delalet eden Bakara sûresinin, "Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim bu aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapma ve kavga etme yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. Azık toplayın, kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! Bana karşı gelmekten sakının" anlamındaki 197. ayetini tahlil etmeye çalışacağız.

Ayet, 5 hüküm içermektedir.

1. Hac ibadeti, belirli aylarda yapılır.

"Hac, belirli aylardadır" cümlesi; hac aylarının halk tarafından bilindiğine, haccın bu aylarda yapılması gerektiğine, cahiliyye Araplarının yaptığı gibi hac aylarının değiştirilemeyeceğine ve haccın vaktinin bütün bir yıl değil, aylarla sınırlı olduğuna işaret etmektedir.

Hicaz diyarında hac ibadetinin zamanı ve şekli öteden beri biliniyor ve uygulanıyordu. Ancak birtakım aslından sapmalar ve bozulmalar olmuştu (DİA, XIV, 387). Meselâ Kâbe'de ısıklık çalarak ve el çırparak dua ediyorlardı (Enfâl, 35), ihramlı iken iyi bir davranış inancıyla evlere, evin arka duvarından açtıkları bir delikten giriyorlardı (Bakara, 189), bahar mevsimine denk gelsin diye hac aylarını değiştiriyorlardı, Kureyş ve müttetikleri (hums) Arafat'a çıkıp vakfe yapmıyorlardı (Bakara, 199), Arafat'a Kureyş ve müttetiki olmayanlar (hilleli olanlar) çıkıyordu. Bunlar Kureyş ve müttetiklerinden birinin elbisesini borç veya satın alamazlarsa Kâbe'yi çıplak tavaf ediyorlar (bk. A'raf, 87, 31-32; Buhârî, Hac, 67), Safa ile Merve arasında sa'y yapmıyorlardı (Bakara, 158). Arafat ve Mina'da ticareti yasaklamışlardı (Bakara, 198; bk. DİA, XIV, 387).

Bilinen hac ayları; şevval ve zilkade ayları ile zilhicce ayının ilk 10 günüdür (Tirmizî, Sünen, III, 272). Kur'an-ı Kerim'de bilinen aylar zikredil- memiştir. Çünkü bu aylar biliniyordu. Hac aylarının şevval, zilkade ve zilhicce olduğu konusunda Islâm bilginleri arasında ittifak vardır, sadece zilhicce ayının tamamı mı yoksa sadece ilk 9 veya ilk 10 günü mü olduğu konusunda sahabe, tâbiîn ve müçtehit bilginler arasında ihtilâf vaki olmuştur: Sahabeden Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 32/657) ve Abdullah İbn Ömer (ö.73/692), tabiînden Atâ bin Ebî Rebâh (ö. 114/732) ve Muhammed İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741), müçtehit imamlardan Malik b. Enes (ö. 179/795)'e göre zilhicce ayının tamamı hac aylarına dahildir. Sahabeden Abdullah İbn Abbâs (ö.60/687), tabiînden Şa'bî (ö. 105/721), Süddî (127/745) ve İbrahim en-Nehâî (ö.95/714), müçtehit imamlardan Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241 /855)'e göre zilhicce ayının sadece ilk 10 günü hac aylarına dahildir. Tabiînden Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Tavus b. Keysân (ö.106/724), müçtehit bilginlerden İmam Evzâî (ö. 157/774), İmam Şâfiî (ö. 204/819) ve İmam Ebû Sevr (ö.240/850)'e göre hac aylarına zilhiccenin sadece ilk 9 günü dahildir (bk. Taberî, Abdullah b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an, II, 2/257. Beyrut, 1988; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ah- kâmi'l-Kur'ân, II, 405. Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Kahire, 1935)

Aylar anlamındaki "eşhür", "şehir" kelimesinin çoğuludur. Arap dilinde çoğul, üç ile başlar. Zilhicce ayının tamamını hac aylarına dahil edenler için "eşhür" kelimesi üç ayı ifade

etmektedir. Zilhicce ayının ilk 9 veya 10 gününü dahil edenler ise iki ay ile üçüncü ayın bir kısmının dahil edilmesinin çoğul ifade ettiğini söylemektedirler (Kurtubî, II, 405).

Hac ayları belirli olduğuna göre bu aylardan önce ihrama girilebilir mi? Bu konuda da ihtilâf vardır: Abdullah ibn Abbâs (ö.60/687), Atâ ibn Ebî Rebâh (ö. 114/732), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tavus b. Keysân(ö.106/724), İmam Evzâî (ö. 157/774), İmam Şâfiî (ö. 204/819) ve İmam Ebû Sever (ö.240/850)'e göre bu aylardan önce hac için ihrama girilemez, girilirse bu ihram ile yapılan hac nafile bir hac olur. Hanefî,

Hanbelî ve Malikî bilginlere göre hac aylarından önce ihrama girilebilir, ancak sünnete muhalif olduğu için mekruh olur. Haccın diğer menâsiki- nin ise bu aylar içinde yapılması gerekir (Kurtubî, II, 406,343-344; Yazır, II, 719).

2. Hacca özgü yasaklar vardır.

Bu hükmü, âyetin "Kim bu aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapma ve kavga etme yoktur" cümlesinden çıkartıyoruz.

"Kim hac aylarında haccı kendisine gerekli kıalarsa" anlamındaki (Taberî, II, 2/261) şart cümlesi; niyet ve telbiye ile hacca başlarsa demektir.

Hacca başlandıktan sonra bu haccın mutlaka tamamlanması gerekir: "Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın"(Bakara, 196) anlamındaki ayet bunun delilidir. Başlanan hac, bir düşman engellemesi ve hastalık gibi bir engel sebebiyle tamamlanamazsa kurban kesilerek ihramdan çıkılır ve bir başka yıl kaza edilir. (Bakara, 196)

"Artık bu kimseye hacda cinsel ilişki, günaha sapma ve kavga etme yoktur" cevap cümlesi ile hac yapanlara bir kısım söz, eylem ve davranışlar yasaklanmaktadır. Ayette geçen "refes" kelimesi cinsel ilişki, cinsellikle ilgili sözler ve davranışlar; "fisk" kelimesi; Allah ve Peygamber'in razı olmadığı ve akl-ı selimin hoşlanmadığı her türlü kötü söz, fiil ve davranış; "cidâl" kelimesi ise kavga, tartışma, küfürleşme, öfkeyi doğuran ve kalp kıran hitap demektir (bk. Taberî, II, 2/263-271).

Yüce Allah, üç kelime ile dil, cinsel organ ve diğer uzuvlarla işlenen her türlü sözlü ve fiilî davranışları yasaklamaktadır. Bu davranışlardan cinsellikle ilgili olan sözler ve cinsel ilişki hac öncesinde kişinin eşine karşı helâl iken hacda ihram süresince yasak olmaktadır. Diğer davranışlar ise hac öncesinde, hacda ve hac sonrasında dinen uygun olmayan davranışlardır. Müslüman niyet ve telbiye ile ihrama girerek irade eğitimine ve nefis terbiyesine başlamaktadır. Çünkü hac öncesi helâl olan bazı söz, fiil ve davranışlar ihram ile yasak olmaktadır. Bu yasakları şöyle sıralayabiliriz:

Erkekler; ihramlı oldukları sürece dikişli elbise ve ayakkabı giyemezler ve başlarını örtemezler; erkek ve kadınlar; ihramlı iken vücutlarına, yatılacak yerlere veya ihram örtülerine koku sürmezler, jöle, ruj, oje, briyantın, parfüm ve spreyci kullanmazlar, saçlarını boyayamazlar ve kına yakmazlar; saç, sakal, bıyık, koltuk altı ve kasık tüyleri ile vücutlarının herhangi bir yerindeki tüyleri tıraş edemezler veya herhangi bir şekilde gidermezler; el ve ayaklarının tırnaklarını kesemezler; eşleriyle sevişemezler ve cinsel ilişkide bulunamazlar; kara hayvanlarını avlayamazlar; harem bölgesinde kendiliğinden yetişen ağaç ve bitkileri kesemez ve koparmazlar. Bu yasakları ihlâl edenler haccın yeniden yapılması, kurban kesilmesi, sadaka

verilmesi ve oruç tutulması gibi işlenen yasağa göre farklı cezalar öderler (bk. I. Karagöz, M. Keskin, H. Altuntaş, Hac İlmihali, DİB Yayını, 2004, Ankara).

Bu sayılanlar aslında mübah davranışlardır. Müslümanlar ihram ile bu mübah davranışları da kendilerine yasak etmekte ve böylece daha önce yapa geldikleri bu fiillerden uzak durmak suretiyle irade ve sabır eğitimi ve nefis terbiyesi yapmakta, haramlara ve yasaklara karşı duyarlılık kazanmakta, haramlardan uzak kalma ve nefisine hakim olabilme becerisi ve yeteneğini pekiştirmiş olmaktadır. Bu bilinç ve davranışla makbul bir hac yapanları Peygamberimiz (s.a.s.) bağışlanma ve cennet ile müjdelemektedir:

"Kim, Allah için hac yapar bu esnada cinsel ilişkide bulunmaz, kötü söz söylemez ve günah işlemezse annesinden doğduğu günkü gibi (tertemiz olarak) döner" (Buhârî, Hac, 4,11, 141)

Müminler, ihrama girerken büründükleri beyaz elbiseleriyle, kabre girerken bürünecekleri kefenin benzerliğinin şuurunda olurlar, hacda buldukları bütün olumsuz söz, fiil ve davranışlardan uzak kalırlar, gündelik alışkanlıklarından ve bağımlılıklarından kurtulurlar, hac esnasında hiçbir şeye zarar vermemeli, çevresiyle ilişkilerinde son derece dikkatli olurlar, olmaları gerekir. Hacda gösterilecek titizlik, yasaklara özenle uyma, insanları incitmeme ve kurallara riayet etme Müslümanlara, başka zamanlarda kazanamayacakları ölçüde bir duyarlılık kazandırır. Bunun yanında öfkelenmemek, kaba ve kırıcı konuşmamak, sabırlı, nazik, saygılı ve güler yüzlü olmak gibi ahlâkî davranışlar da haccı gereği gibi yerine getirenlerin elde edecekleri manevî kazançlar arasında yer alır. Dolayısıyla Müslümanlar, hac esnasında, daha önce teorik olarak haberdar oldukları ahlâkî özellikleri uygulama imanı bulurlar. Müminlerin ahlâkî özellikleri kazanabilmeleri için yaptıkları ibadetlerin bilincinde olmaları ve her davranışlarında Allah'ın rızasını elde etmeyi gaye edinmeleri gerekir. Bu nedenle müminler; Mescid-i Haram, Ka'be, Safa ve Merve, Arafat, Müzdelife, Mina ve Cemerât'ta hac menasikini yaparken; ev ve otellerde, çarşı ve pazarda-sosyal ilişkilerinde saygılı olmak, kimse ile tartışmamak ve çevre temizliğine gereken özeni göstermek durumundadırlar. Aksi davranış elde edilecekleri sevaba eksilteceği gibi, günah kazanmalarına da sebep olabilir. Hac görevini yerine getiren müminler, ülkelerine döndüklerinde hacda kazandıkları güzel hasletleri devam ettirmek ve çevrelerine örnek olmakla yükümlü olurlar. Bu yükümlülüğün ihlâl edilmesi manevî sorumluluk ve vebal getirir.

3. iyi amelleri Allah bilir ve ödüllendirir.

Bu hükmü, ayetin, "Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir" cümlesinden çıkartıyoruz. Ayette geçen "hayr" kelimesi övülen ve arzulanan bütün iyi, yararlı ve güzel amelleri içerir. Çok anlamlı bir kelime olan "hayr" kelimesi; Kur'an'da iman (Enfâl, 70), Islâm (Kalem, 12) ve Kur'an (Bakara, 105) anlamlarında kullanıldığı gibi zafer (Ahzab, 25), mal-mülk (Bakara, 180), âfiyet (En'âm, 17), iffet (Nur, 12), güzel edep (Hucûrât, 5) faydalı şey (A'râf, 188), en fazîletli (Mâide, 114) ve şerrin zıddı (Al-i Imrân, 26) anlamalarında da kullanılmıştır. Tahlil etmeye çalıştığımız ayette geçen "hayr" kelimesi; hem hacda hem hac dışında

Kur'an'a ve sünnete uygun olan, sahibine dünya ve âhirette yararı dokunan her türlü güzel amelleri ifade eder. Hac söz konusu olduğunda, niyet edip telbiye ile ihrama girmek, Arafat'ta vakfe yapmak ve Kâbe'yi tavaf etmek gibi farz görevler, sa'y yapmak, Müzdelife'de vakfe yapmak, şeytan taşlamak, saçları tıraş etmek, kurban kesmek veda tavafı gibi vacip görevler; kudüm tavafı, Arefe gecesini Mina'da ve bayram gecesini Müzdelife'de geçirmek ve bayram günlerinde Mina'da kalmak gibi sünnet görevler, yapılan tavaflar, kılınan namazlar, edilen

dualar, okunan Kur'an-ı Kerimler, tövbe, istiğfar ve zikirler, bütün menasiki ile hac ve umre "hayr" kelimesine dahildir. "Allah bilir" cümlesinde, "Allah yapılan bütün hayırlardan haberdardır, bu hayırları yapanları ödüllendirir anlamı" da vardır. Peygamberimiz (s.a.s.) bu mükâfatın bağışlanma ve cennet olduğunu bildirmiştir: "Umre, diğer umre'ye kadar yapılan günahlara kefarettir. Makbul bir haccın mükâfatı ancak cennettir" (Müslim, Hac, 437, I, 983)

Adam öldürme, hırsızlık etme, yalan söyleme, namaz kılmama ve mazeretsiz oruç tutmama gibi büyük günahlardan kurtulmak için şartlarına uygun tövbe yapılması ve insan haklarının ödenmesi gerekir.

4. Yolculuk ve ahiret için hazırlık yapılmalıdır.

Bu hükmü ayetin, "Azık toplayın, kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır" cümlesinden çıkarmaktayız. "Vetevedü" fiilinin kökü olan "zâd" kelimesi; yiyecek, içecek, giyecek ve binit gibi insanın gereksinimlerini gideren şeyler anlamındadır. "Vetezevedü" cümlesi ile Yüce Allah hacca hazırlıklı gidilmesini emretmektedir. Ayet, "biz Allah'a güveniyoruz" diyerek yiyecek ve içecek tedariki yapmadan hacca giden bir kısım insanlar hakkında inmiştir (Taberî, II, 2/279-281). Ayet; tedbirsiz tevekkülün olamayacağına, ancak imkânı olanların hacca gitmeleri gerektiğine, parasız ve hazırlıksız hacca gidip insanlara yük olmanın ve dilenmenin doğru olmadığına işaret etmektedir.

Yüce Allah, "Vetezevedü" cümlesi ile maddî anlamda, biyolojik ve bedensel ihtiyaçların tedarik edilmesini emrederken "azığın en hayırlısı takvadır" cümlesi ile iman, ibadet, sâlih ameller, güzel ahlâk, hayır ve hasenat ile âhirete hazırlık yapılmasını emretmektedir. "Takvâ" kelimesi; her türlü Allah'a itaat olan söz ve amelleri içerir. İnsan, iman edip sâlih ameller işleyerek, haram ve günahlardan sakınarak takva sahibi olur. İlâhî emir ve yasaklara ne kadar muhalefet ederse o kadar takvasında eksilme olur.

insan hacda olduğu gibi herhangi bir yolculuk yaptığı zaman da gerekli hazırlığı yapmalıdır. Bu hazırlığı yapmazsa meselâ yetecek kadar yanında para almazsa veya kredisi yoksa yolculukta sıkıntı çeker, perişan olur, aç ve açık kalır. Aynen bunun gibi dünyadan ahirete yapılan yolculuk için de tedarikli olunması gerekir. Ahiret yolculuğunun tedariki, iman, ibadet ve sâlih ameller kısaca "takvâ"dır. Ayetin bu iki cümlesi her iki yolculuğu da işaret etmektedir.

5. Allah'a karşı gelmekten sakınmak ibadettir.

Bu hükmü, ayetin, "Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının" cümlesinden çıkartıyoruz. Yüce Allah, en hayırlı azığın takva olduğunu bildirdikten sonra akıllı insanları muttakî olmaya çağırılmaktadır. "Bana karşı gelmekten sakının" demek "muttakî insan olun" demektir. Takva, Allah katında en üstün mertebedir (Hucûrât, 13). Cennet de muttakîler için hazırlanmıştır (Al-i im- rân, 133). Kur'ân'da yaklaşık 60 küsur ayette "Allah'a karşı gelmekten sakınılması" emredilmekte ve bütün peygamberlerin toplumlarına Allah'a karşı gelmekten sakınmayı emrettikleri bildirilmektedir (Şuarâ, 108, 110, 126, 131, 132, 144, 150, 162, 179). Çünkü Allah'a karşı gelmekten sakınan insan, Allah'ın razı olmayacağı hiçbir söz söylemez, hiçbir davranışta bulunmaz, hiçbir ibadeti terk etmez, hiçbir günahı fiili işlemez. Muttakî insan, hem Kur'an hükümlerine (şerîata) hem de tabiat kanunlarına (sünnetüllaha) uyarak dünya ve âhirette kendisine ve başkalarına zarar verecek davranışlardan sakınır. Muttakî insan, en aydın, en dindar, en ahlâklı, insan haklarına ve çevreye en saygılı insandır. Yüce Allah'ın akıllı insanlara hitap etmesi anlamlıdır. Çünkü ancak aklını kullanan insanlar, takva mertebesine erebilir ve

muttakî olma bilincini yakalayabilirler. Aklını kullanmayanlar, nefislerine ve şeytana uyarlar, neticede zalim, âsi ve fâsık olurlar, böy- lece kendilerini İlâhî azaba duçar ederler.